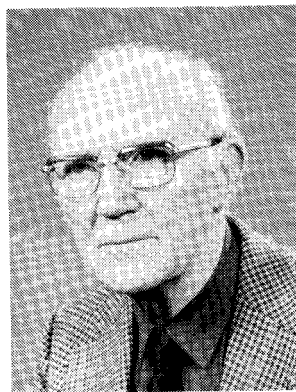

door A. Verkuyl

De heer A. Verkuyl (1913) was aanvankelijk huisarts, en van 1964 tot 1978 geneesheer-directeur van het revalidatiecentrum 'De Hoogstraat' te Leersum.

Wat vind ik waardevol?

De redactie van Christen Democratische Verkenningen verzocht ook mij een bijdrage te schrijven over: 'Uw mensbeeld, zoals u dat mede gevormd zult hebben in uw dagelijkse beroepsmatige omgang met mensen'.

Wat betekent voor mij deze dagelijkse omgang met mensen? Daartoe allereerst in het kort iets over mijn leven en werk. Verkuyl, Arie, geb. 22-3-13, gem. Haarlemmermeer, boerenzoon, Gymnasium-B, arts 1939, tot 1960 huisarts, daarna specialisatie revalidatie. In 1964 geneesheer-directeur revalidatiecentrum 'De Hoogstraat' in Leersum. Gepensioneerd 1978. Daarna nog enige jaren part-time aan afdeling revalidatie V.U. verbonden. Gehuwd, gelukkig, al 43 jaar. Drie kinderen: oudste dochter verpleegkundige; zoon arts in Zimbabwe, gehuwd, drie kinderen; dochter pedagoge, docente. Na pensionering: deels voortzetting en uitbreiding van belangstellingssferen:

- echtgenoot, vader, grootvader, broer, zwager, oom, vriend, buur
- kerklid (geref. kerk), dorpsgenoot (Driebergen)
- geven van lessen, colleges enz. op het gebied van revalidatie en medische ethiek
- verkeersveiligheid

- deputaat gemeenteopbouw, sectie pastoraat en voorzitter Werkgroep Euthanasie (Ned. Herv. en Geref.)
- medisch adviseur sociale verzekeringsorganen, bejaardentehuis, scholengemeenschap, patiëntenvereniging (spierziekten).

Verder: gezellig thuis zijn, boodschappen doen, tuinieren, soms publiceren, vaak bezoek ontvangen. Mijn vrouw is kerkelijk en sociaal zeer actief.

Mensbeeld

Heb ik een mensbeeld? Zeker niet kant en klaar. Goed, dat je dat eens gevraagd wordt!

Prof. J.P. Kuiper van de V.U. stelt, terecht, dat een arts zijn mensbeeld te expliciteren heeft, duidelijk te maken. Het gevaar bestaat, bij de snelle wisseling van trends, modes en ontwikkelingen, dat je hijgerig achter die ontwikkelingen aanholt: hoe dat allemaal te vatten in een bepaalde conceptie; zit daar iets constants in? Benauwend is de gedachte, dat

je wel kunt menen er een conceptie op na te houden en dat deze toch enige continuïteit bezit – maar als je dat dan zegt of opschrijft, herkennen je naasten en je medewerkers dat dan in je dagelijks leven?

De redactie wil dat mensbeeld vooral toespitsen op het denken over: 'overheid en verzorgingsmaatschappij'.

Prima, dat is dan een nadere toespitsing van mijn algemeen mensbeeld op een terrein, dat me wat vertrouwd is. Ik wil proberen te zeggen, hoe ik tegen 'de mens' aankijk en dan, wat het genoemde thema betreft, dat speciaal betrekken op mensen met een handicap, WAO-ers, bejaarden, kortom 'de inactieven'.

Wat is de mens voor een wezen?

De Bijbel zegt, dat hij naar Gods beeld en gelijkenis gemaakt is. Daar kun je je nauwelijks iets bij voorstellen – als we over God praten en denken, doen we dat net omgekeerd, vanuit onze menselijke emoties en gedachten, antropomorf. Goddank wordt ons in de mens Jezus Christus exemplarisch getoond, hoe de mens zou moeten zijn. Hij was een echt levend, concreet mens en zijn verhaal nu onder ons is nog altijd het 'verhaal van een levende'.

Hoe zie ik nu de concrete mens?

Geen engel en geen dier, een vrije (niet zo erg) én een gebundene. Gebonden door zijn genen, zijn milieu, zijn opvoeding, zijn conditionering. Het is maar een 'strooien soortje'. Maar hij is ook *vrij* binnen bepaalde grenzen, *kan* kiezen, *moet* kiezen, is verantwoordelijk (in normale omstandigheden) voor zijn keus.

En de geest dan?

Mijns inziens moeten wij er ernst mee maken, dat er in de mens niets geestelijks is, dat niet op de een of andere manier ook stoffelijk is en niets stoffelijks, dat niet op de een of andere wijze deel heeft aan de geest. Dat bedoel ik héél letter-

lijk. In *die* zin geloof ik niet in een 'aparte' ziel en een 'apart' lichaam. Ik zie deze twee als een volstreckte eenheid: de mens als 'levende ziel'.

Het lichamelijke facet is in een concrete levende mens niet te scheiden, wel te onderscheiden van het geestelijke aspect. Beide aspecten moeten serieus genomen worden. Het lichaam is niet alleen maar 'Broeder Ezel'. En ik geloof in een eeuwig leven, in een nieuwe hemel en een nieuwe aarde, waar geen ziekte, geen rouw, geen gekrijt meer zal zijn. Hoe dan toch? God weet het. Het is een mysterie! Ik geloof niet in het 'hier beneden is het niet' in de zin van 'dat is onbelangrijk'. Jezus leefde het voor: Hij zei nooit: 'stil maar, wacht maar, alles wordt nieuw' als de mensen in nood tot Hem kwamen. Hij nam hun aardse nood, haar weduwschap, de zonde, de ziekte, het gehandicapt zijn (deze categorie komt enorm veel voor in de Bijbel) volstrekt serieus. Hij kon de ellende niet *aanzien*. Barmhartigheid – dat is, dat Zijn hart *brandende* was – dreef Hem bij alles wat Hij deed. In de *vleeswording* heeft Christus 'ja' gezegd tegen ons vlees en bloed.

Maar, en nu komen we dichter bij ons onderwerp, deze mensbeschouwing zegt ook veel over mijzelf, mijn naasten, mijn patiënten enz. Die mens zit dus niet zo harmonisch in elkaar, steekt niet in zo'n best vel, maar kan zichzelf overstijgen, door strijd en verdriet uitgroeien tot een mens, waar vreugde en kracht van uitstraalt. Die mens, die zo gedetermineerd is; die mens met zijn volstrekt unieke *levensgeschiedenis*, met zijn lichamelijke en geestelijke littekens is zowel gebonden, als dat hij een stuk vrijheid heeft, zagen wij. Armen, gehandicapten, zieken, bejaarden, verslaafden hebben een groot stuk vrijheid, bewegingsvrijheid, beheersvrijheid *minder*: lichamenlijk, geestelijk, sociaal. Dat is, naast de directe gevolgen van hun toestand, hun

grote levensprobleem en daarmee tevens het levensprobleem van hun partner, gezin, allernaasten. Als het goed is: ook van de Kerk. En als er één ding belangrijk is in de hulpverlening, in de taak van de overheid, ook ten opzichte van de genoemde categorieën, dan is het wel de voorwaarden te scheppen tot het verwerpen van grotere vrijheid, zelfbeschikking, zelfrespect. Aan de andere kant: juist op de overgebleven vrijheid, juist op eigen keuze en inzet kan en mag telkens weer een beroep gedaan worden!

Wij leerden vroeger, dat de mens onbekwaam is tot enig goed. Ik weet absoluut niet, wat ik ermee aan moet. Ik weiger dat te geloven. Jezus spreekt van goede bomen die goede (geen volmaakte) vruchten voortbrengen. Ik geloof ook niet, dat de mens van nature zo goed is, dat hij niet achter zijn vodden gezeten moet worden en verantwoording moet afleggen. Dat heeft volop consequenties voor regeringen, organisaties en de *sociale wetgeving*.

Toen ik indertijd mijn medewerkers voor het eerst als geneesheer-directeur toesprak zei ik: 'Ik vertrouw u bijna ten volle, maar voor dat beetje wantrouwen word ik betaald'. En dat het bestuur mij controleerde was volkomen o.k. Zo hoort het.

Sociale wetgeving.

Op 3 november '66 sprak minister dr. G.M.J. Veldkamp voor een vergadering van revalidatie-deskundigen. Hij was hoogst zwanger van de te verwachten WAO (wet op arbeidsongeschiktheidsverzekering) en wij allen waren in blijde verwachting daarvan. Geboortedatum: 1 juli 1967. Een unieke wet, Nederland koploper, loondervingsverzekering en revalidatie in één wet; voorlopig nog alleen voor loontrekkenden. Straks (in 1976) ook voor andere categorieën arbeidsongeschikten. Ik sprak ook op die vergade-

ring, deelde in de vreugde, maar wees ook op de (eigen) *verantwoordelijkheid* van de verzekerden én uitvoeringsorganen. Op 30 juli '83 schrijft Marga Reijers in Trouw: 'de droom van Veldkamp werd te duur'. En deze titel geeft exact de appellerende inhoud weer.

Is dat Veldkamp en uiteindelijk de volksvertegenwoordiging nu te verwijten? Gezien het optimistische klimaat van die dagen: nauwelijks. En toch: was het niet beter geweest er rekening mee te houden, dat je een mens niet in *verleiding*, in *bekoring* moet brengen? Was wellicht de mensbeschouwing, die achter die wet zat toch te rooskleurig? Ik weet het niet, ik vraag maar. Noch de werkgever, noch de werknemer is een engel. En de recessie is gekomen. In mijn functie bij sociale-verzekeringsinstanties word ik veelvuldig geconfronteerd met de sluiptwegen die er van beide kanten (werkgevers en verzekerden) zijn om iemand in de WAO te krijgen. Het moge waar zijn, dat misbruik betrekkelijk schaars is, ik vind het ronduit kinderachtig, dat in het verleden bepaalde politici dat geen punt van bespreking wilden maken. Bij toekomstige wetten is het toch goed, meer zekerheden in te bouwen. Ja, de mooie droom is ten einde. Voorgoed, zou je zeggen. Maar wie kan dat weten? De WAO heeft heel veel goeds gebracht en doet dat nog. Maar de nadelen zijn gaandeweg ook duidelijker geworden. Medicalisering is er één van, d.w.z. het in medische kanalen sturen van maatschappelijke of persoonlijke vraagstukken. De arts fungeert dan als welwillende en vaak niet zo competente politieagent om de stroom te regelen.

Steeds meer komt op mij af hoe onbillijk, hoe gevaarlijk (voor de gezondheid van de samenleving) het is, dat de WAO-ers en WW-ers zo verschillende toekomstperspectieven hebben. Ik sprak daar in 1979 al over (zie literatuur). De WW-ers met WWV en RWW in het verschie-

Misschien wel het 'opeten' van eigen huis. Je zou er ziek van/om worden! Een ongelooflijk complex vraagstuk waar billijkheid en verworven rechten om de voorrang strijden. Een grote fout is in de WAO die *wachttijd*: na de eerste controles vanwege de ziekwet is er vaak een veel te groot gat tot het 'wachtjaar' om is en aan 'afschatting' dan wel beoordeling van andersgeschiktheid begonnen wordt. Dan is de arbeidsontwenning enz. met alle gevolgen opgetreden. Wat antirevaliderend, wat een verleiding om niet uit de ziekwet te kruipen! En wat te denken van de werkgever die zo op 'humane' wijze van zijn 'overtollig' personeel kan afkomen? Hoe dit alles terug te draaien?

Willen, kunnen, mogen, moeten

Het is goed, als je bij je denken over de mens en zijn motivatie de categorieën *willen, kunnen, mogen, moeten* in de gaten houdt. Motivatie is: de mobilisatie van lichamelijke, geestelijke en sociale krachten voor een bepaald *doel*: ideëel, materieel, sociaal. Het is goed ons bewust te zijn, wat bovengenoemde categorieën in ons leven betekenen als drijvende kracht. Ik denk nu vooral aan het *moeten*. De laatste tijd is er veel geschreven over (en vooral *tegen*) de verzorgingsstaat. Het is beslist waar, dat een beetje (liefst véél) voor jezelf moeten zorgen, een beetje (liefst véél) voor je familie, je burens, je geloofsgenoten moeten zorgen enorm stimulerend is in alle opzichten. Ook lichamenlijk. Een paar voorbeelden, hoe het niet moet:

- Een heel jonge vrouw, Nederlandse, woont met ouders in het buitenland. Zocht hier haar familie op voor lange tijd. Als ze informeert naar eventueel werk krijgt zij zonder meer uitkering aangeboden.
- Welgestelde mensen. Zij heeft rugklachten. Moet ander bed hebben. Hij wil ook bed op gelijke hoogte. Best. Informeert bij de belasting of het af-

trekbaar is. Nee. Wordt verwezen naar AAW; afgewezen. Blijft maar procederen. Wat dat allemaal kost!

Ik ben het eens met de reeds genoemde prof. Kuiper, dat de consument heeft:

- de plicht tot zelfzorg;
 - de plicht tot mantelzorg (de zorg van huisgenoten, burens, Kerk, enz.) te vragen, resp. aan te bieden;
 - de plicht kritisch consument van de gezondheidszorg te zijn;
 - de plicht, niet onnodig gebruik te maken van gemeenschapsmiddelen.
- Daar staan dan tegenover, volgens mij: de plichten van producenten/leveranciers (ook overheid) tot:
- volledige inzet;
 - eerlijkheid en betrouwbaarheid ook ten opzichte van de voorlichting en reclame;
 - zo goedkoop mogelijk 'leveren';
 - geen misbruik maken van onwetendheid van de consument en van *macht* (dat geldt bijv. ook in de gezondheids- en sociale zorg);
 - bevorderen van inspraak.

De categorie van het *moeten*, in beide gevallen dus.

Maar jammer genoeg zijn er honderdduizenden die *willen*, die *kunnen* maar niet *mogen* werken of zich inzetten voor iets: er wordt naar hun inzet niet gevraagd. En zeer velen *willen* wel, maar *kunnen* niet! De uiterste inspanning van regering, plaatselijke overheden, maatschappelijke instanties en kerken is nodig om deze mensen zelfontplooiingsmogelijkheden te bieden.

Ik weet nog heel goed hoe gedemoraliseerd vele jongeren waren vóór de laatste oorlog, als ze geen werk konden vinden. Ik heb in die tijd als student meegeholpen in werkkampen voor jonge werklozen. Dat ging uit van CNV en NCSV. Heel veel van de jongeren waren NSB-ers, uit wanhoop! Geef de jongeren a.u.b. een kans!

Menselijke behoeften

Het zich financieel kunnen redden is voorwaardenscheppend voor het vervullen van menselijke behoeften. Maar het is niet alles, lang niet.

Wat zijn die menselijke behoeften? Ik noem (vrij naar Windels):

- zelfbehoud, geborgenheid, veiligheid, biologische behoeften;
- liefde, warmte, genegenheid, vriendschap, affectief contact, ergens bij horen, solidariteit, beleving van of uitzicht op geluk;
- erkenning, waardering, zelfrespect;
- vrijheid, zelfbeschikking, zelfstandigheid;
- erotische en seksuele behoeften, bevestiging;
- zelfverwezenlijking, ontplooiing;
- religieuze en levensbeschouwelijke behoeften.

Persoonlijk vind ik het zorgend bezig zijn, naast de behoefte verzorgd te worden ('ik heb niemand') héél belangrijk. Het is duidelijk, dat de overheid niet veel meer kan doen dan voorwaardenscheppend bezig zijn; branden blussen, kaders scheppen, stimuleren. Maar kerken, humanistisch verbond, maatschappelijke organen en ook de vakbonden doen er goed aan zich heel goed van deze behoeften bewust te zijn en zich niet in hoofdzaak aan het materiële of juist het geestelijke te houden. Een staking voor meer geld, die de werkgelegenheid verpest zal niet zo gauw meer door de vakbonden gesteund worden – maar ze *hebben* wel plaatsgevonden. En dat is een slechte zaak! Geld is niet alles!

En nu komen wij op een bijna tragisch te noemen wetmatigheid: een behoefte wordt niet meer als behoefte ervaren – verdwijnt als zodanig uit het bewustzijn – als deze vervuld is: wordt *vanzelfsprekend*. Door minimumloon enz. kunnen de fysiologische behoeften wel vervuld worden maar juist die andere – geleide-

lijk vanzelfsprekend geworden – behoeften: cultuurgoeieren, zelfrealisatie, ruime communicatie, reizen, autootje enz., juist deze behoeften – eindelijk vervuld voor vele ouderen en in dubbele zin vanzelfsprekend voor de jongeren – kunnen nu en straks niet meer vervuld worden door de 'moderne armen': de contactarmen, de eenzamen, WW-ers, vele gehandicapten, veel ouderen. En dat, terwijl in hun omstandigheden en met hun vele vrije tijd deze behoeften – waarvan zovele anderen wel genieten – ze ontzegd zijn! Dat is de moderne armoede! Begrijpt u hoe ze kijken naar de gabbers, die zich verrijken ten koste van hen?

Relatieproblemen.

Wij zijn geëmancipeerd. Veel vrouwen zijn feministisch. Prima. Maar er is vaak een merkwaardige tegenstelling tussen de *leer* en de *natuur*. Een vrouw kan nog zo geëmancipeerd zijn, toch neemt zij het haar man heimelijk kwalijk als hij niet werkt en de kost voor het gezin verdient, ook al werkt zij zelf. Het valt haar heel moeilijk respect voor hem op te brengen – alle theorie ten spijt. Zo is de praktijk. 'Vroeger was tevredenheid en geluk gewoon!' Klopt wel een beetje. Een mens is vooral ontevreden als hij weet heeft en zich een voorstelling kan maken van een 'ander', 'beter', 'hoger', 'gemakkelijker' leven. Welnu: de moderne armen zien dat volop om zich heen, ook van lui die – je snapt niet hoe – blijkbaar heel gemakkelijk geld verdienen en uitgeven. En dat, terwijl je panische angst hebt, nu of straks, je gezin niet meer te kunnen onderhouden! Om met stenen te gaan gooien!

Dilemma.

Een ongelooflijk dilemma is dat, terecht, ieder weldenkend mens zich inzet voor solidariteit met de underdog. Dat je er *ethisch* niet uitkomt, waarom ongewild inactieven niet 'recht' hebben op even-

veel inkomen en mogelijkheden als actieven. En dat, aan de andere kant, *en* de economie dit alles niet kan opbrengen *en* de menselijke natuur nu eenmaal een zekere beloning voor inspanning eist (materieel of psychisch). Je komt daar nooit uit en sluit dan ook compromissen en neemt pragmatisch maatregelen. Blijf je daar echter bewust van en begrijp ook de psychologische implicaties. Vermijd blunders. Voorbeeld: *juridisch* zal het wel goed zitten, dat hogere ambtenaren nog extra vakantiegeld kregen dit jaar en – door de structuur van de sociale verzekering – er financieel relatief nog op vooruitgingen, waar lager gesalarieerden en inactieven dubbel of drievoudig ‘gepakt’ werden. *Psychologisch* een blunder van de eerste orde, die én onverschilligheid én misbruik in de hand werkt. Gebrek aan fantasie! Hoe je uit het genoemde dilemma moet komen (ik bedoel de verhouding tussen actieven/niet-actieven) ik weet het niet. Noch het Amerikaanse systeem, noch de ideeën van de VVD kunnen de toets van de christelijke ethiek doorstaan. Maar de doordenking van deze zaken dient heel hoge prioriteit te hebben bij de politici. En de snelle reeks pragmatische maatregelen is het diepe denken ver vooruit, lijkt het wel. *Ook de overheid moet zijn mensbeeld expliciteren! En een partij zoveel te meer!*

Ergernis.

Weet u, waar ik me mateloos aan erger? We weten allen dat het slecht gaat met onze economie; we weten ook dat er op heel grote schaal zwart gewerkt wordt, belasting ontdoken, gesjoemeld met geld in het buitenland enz. Sommigen denken: ‘Als dat er allemaal niet was, dan zouden we er economisch (vrijwel) bovenop kunnen komen’. Best mogelijk. Je hoort soms geruchten, dat de overheid het zwarte circuit eigenlijk niet wil aanpakken om allerlei redenen. Maar de overheid moet in de eerste plaats staan

voor recht en gerechtigheid en daar heel streng in zijn – dat is de plicht van de overheid. En verder moet de overheid bedenken dat de eerlijke belastingbetaler zichzelf hoe langer hoe meer een dwaas gaat vinden en door anderen voor gek wordt versleten. Een leuke maatschappij! Een leuk voorbeeld dat ouders aan kinderen geven. Controle, we zagen het reeds, is nodig. Geen politiestaat, natuurlijk, maar een verantwoorde, zichzelf respecterende maatschappij, een *maat*-schappij waarin mensen zich voor elkaar verantwoordelijk weten en ook verantwoording afleggen.

Verantwoordelijkheid.

Verantwoordelijkheid dient het CDA hoog in het vaandel te hebben staan, de overheid voor het volk, maar het volk ook ten opzichte van zijn wettige overheid: die moet in staat gesteld worden zijn werk te doen, juist ook met het oog op zijn zwakste leden, zijn arbeidsongeschikten, de gehandicapte mensen en bejaarden, de rechtspleging, de gezondheidszorg, de scholing enz. enz. Enkele groepen mensen die mij interesseren.

A. Mensen met een handicap.

Ten opzichte van mensen met een handicap wil ik mij beperken tot twee citaten, enkele stellingen en een enkele opmerking.

Citaten:

- Pestalozzi schreef: ‘tot herstel van hun door geweld gestoorde natuur en vernietigd bestaan hebben zij meer dan andere mensen begrip, menselijkheid en liefde nodig’.
- Henriëtte Roland Holst-van der Schalk: ‘Make uw hulp nooit een mens machteloos zichzelf te helpen. Stuw door zijn leden de kracht die zelf doet hem stormen weerstaan’.

Enkele stellingen:

- Hoe gehandicapt iemand ook is – vanaf zijn geboorte of later verkregen, lichamelijk, intellectueel of geestelijk – hij/zij is een *compleet mens*, een Ik met mensenbehoeften, mensenverlangens, een schepsel van God. Hij dient als zodanig bejegend te worden: met respect, wederkerigheid, een minimum aan bemoeizucht en een maximum aan inspraak en zelfbepaling.
- Mensen met een handicap ontmoeten op hun weg vele barrières: materiële, sociale, persoonlijke, discriminatoire. De pijnlijkste barrières zijn wel die van afkeer, het liefdevolle dooddrukken, de 'tact' waarmee zij tegemoetgetreden worden en de *overhulpvaardigheid*. De verzuchting: 'hoe meer ik geholpen word hoe hulpelozener ik me voel' is vaak maar al te terecht.
- Mensen met een handicap hebben vrijwel allen relatieproblemen: met zichzelf, met hun naaste, met God, met hun plaats in de maatschappij.
- Een lichaamsgebrek treft meestal 'slechts' een deel van de mogelijkheden van de mens. Op 'alles wat over is' mag, kan en moet een beroep gedaan (kunnen) worden.
- Revalidatie heeft als belangrijk element: het afwegen van de belastbaarheid van de revalidant, zijn naaste omgeving en 'de maatschappij'. Uiterst pijnlijk is, dat op mensen met lichamelijke functiestoornissen zelden een beroep gedaan wordt: waar zie je een ouderling, een raadslid in een rolstoel? Zo mist de samenleving hun doorleefde wijsheid, hun rijpheid, hun ervaring in het lijden.
- Hoog in het vaandel van de revalidatie dient te staan: verhoging van de weerbaarheid van betrokkene en zijn omgeving.
- Gehandicapten zijn in alle betekenissen 'partners in life'.
- De partner, het gezin van de mens met

een handicap en van de werkloze, de WAO-er enz. behoeft grote positieve aandacht van de Kerk, de maatschappelijke organen, de buurt.

B. Bejaarden

Ook over bejaarden, waartoe ik zelf behoor, valt veel te zeggen. Ik beperk mij tot enige stellingen.

- Het is een pijnlijke ontdekking oud te worden en te beseffen, dat men eens echt oud zal zijn.
- 'Door schade en schande wijs geworden' zegt men. Wie maakt er gebruik van die wijsheid?
- In deze tijd van snelle verandering heeft de ervaring een totaal andere betekenis dan in een vroegere, veel meer stabiele cultuur. Maar *levenservaring* is uniek *en* universeel en wel degelijk overdraagbaar.
- Terecht zegt men, dat bejaarden zo lang mogelijk zelfstandig moeten blijven. Terecht zegt men al jaren, dat de 'eerste lijn' mede daartoe versterkt moet worden. Maar er komt zo weinig van terecht! Gelukkig zijn er op vele plaatsen prachtige initiatieven, veel inzet, veel deskundigheid. Maar die beroemde versterking van de eerste lijn – ik zie er medisch-organisatorisch heel weinig van. Men is te laat begonnen en de tweede en derde lijn slokten zoveel op, dat er nu geen geld meer is voor de eerste lijn. Absolute voorwaarde voor versterking van het thuisfront is: continuïteit, communicatie tussen de helpers, goede afspraken voor de coördinatie, 24-uurs beschikbaarheid.
- Een mens is een *zorgwezen*. Laat ouderen a.u.b. ergens voor zorgen. Een mens hunkert naar 'iets betekenen'. Laat ze iets betekenen.
- Over bejaard zijn en liefde wordt schamper en liefdeloos gesproken. Waarom? Moet liefde verdwijnen als je oud bent? Kan het bevrijd zijn van hartstocht niet juist liefde en

vriendschap doen opbloeien tussen mensen van verschillend geslacht of eigen geslacht? Wie maakt dat uit voor wie? Is jaloezie soms de hoogste wijsheid en de leermeester in de moraal?

- De dood is noch begrijpelijk, noch aanvaardbaar voor de meesten van ons. Slechts de *hoop* doet dit leed verzachten. En die hoop komt voort uit geloof. En dat geloof is: durven aanvaarden, dat je door God aanvaard bent, met alles wat je bent, hebt, doet en deed.
- Jonge mensen, verzorg(st)ers ook nog vaak, zijn geneigd tegen oude mensen die vaak ziek of gebrekkig zijn, een slecht geheugen hebben, soms knorrig zijn, aan te kijken als tegen een lastige oude zeur. Laat ze vooral bedenken dat die vrouw of man eens een actieve, ook voor anderen waardevolle, persoon was. Dus: probeer zo iemand te zien in zijn *hele* bestaan. Carmiggelt schreef daar heel boeiend over in zijn boek *'De avond valt'*, waarin hij uit de brief van een verpleegster citeert die na het overlijden van een oude vrouw een briefje vond: 'Wat zie je, zuster, wat zie je? Een knorrige oude vrouw, niet meer bij de tijd – die steeds weer iets kwijt is enz.?' En dan gaat de oude vrouw haar rijke en fijne leven langs en schrijft: 'doe je ogen open, zuster, en kijk, kijk eens naar.....mij!'

En ikzelf?

Maar ja, hoe probeert Arie Verkuyl nu met de mensen, die hij in zijn werk (en daarbuiten) ontmoet, om te gaan. Waar gaat hij vanuit, wat zijn zijn waarden? Ik denk, dat sommige lezers zullen denken dat ik me achter *beschouwingen* verschuilde, ofschoon met enige welwillendheid deze persoonlijke waarden wel uit de beschouwingen zijn te halen. Toch zit er wel wat in dit mogelijke verwijt! Ik weet van mijzelf, dat ik me niet zo gauw blootgeef, zeker niet als ik schrijf; wat

méer als ik een lezing houd en toch wel echt geselecteerd als ik met anderen praat. Waarom is dat zo? Schroom? Misschien wel. Bang, je kwetsbaar op te stellen? Vast en zeker wel. Een zekere verlegenheid is mij mijn hele leven bijgebleven, ook een gevoeligheid ten opzichte van afkeuring of kritiek door anderen. Bang, dat anderen er met je vertrouwen vandoorgaan? Zeker wel. Bang, dat je eventueel mooie woorden strijden met je leven – zo van 'uw leven spreekt zo luid, dat ik niet verstaan kan wat u zegt' – nou, en of!

Welnu, ik voel het zo:

- geloof als inspiratie en hoop.
- eerlijkheid. Deze dient in de omgang met patiënten wel met wijsheid en niet bot gehanteerd te worden. Maar je moet *betrouwbaar* zijn.
- trouw aan elkaar, aan de zaak waar je voor staat. Dat betekent niet altijd: trouw blijven aan de 'club' waar je eens voor koos. Met name niet als die 'club' grondig ingaat tegen de meest waardevolle dingen in je leven. Dat is soms een moeizame en verdrietige keus, maar je moet ook trouw aan jezelf zijn. Een moeilijke afweging!
- respect voor de ander en zelfrespect.
- werk als uitdaging en als opdracht, ook vrijwillig werk.
- hoge eisen stellen aan jezelf en ook aan medewerkers en 'geholpenen': dat kan een teken van liefde en respect zijn; een bewijs dat je de ander niet laat vallen, waardevol vindt.
- volwassen liefde en vriendschap.
- het kunnen relativeren: hoe ouder je wordt hoe harder je dat nodig hebt en hoe moeilijker dat je vaak valt.
- beseffen en respecteren dat ieder mens behoefte heeft iets te 'betekenen' en dat ook van jezelf aanvaarden.
- hoop, ook voor de toekomst.
- dankbaarheid voor wat het leven gaf en nam en nog biedt.

- besef van onderlinge afhankelijkheid van alle mensen en van het 'één wereld of géén wereld'.
 - toenemende vervreemding van louter theoretische theologische twistvragen. Waar hebben ze het over?
 - ten opzichte van patiënten e.d.: bereidheid tot luisteren naar hun verhaal en visie.
 - ten opzichte van medewerkers: collegialiteit.
 - wat de vrijheid betreft: deze is het verdedigen zeer waard, maar niet door middel van atoomgeweld.
- verzekering*. Boerhaave Cursus, Leiden, 5 febr. '80.
 - S. Carmiggelt: *De avond valt*, blz. 3 vv. De Arbeiderspers, Amsterdam, 1980.
 - Prof. dr. J.P. Kuiper: *Mensopvatting en gezondheidszorg*, van Gorcum, Assen, 1980.
 - A. Verkuyl (daar ten onrechte gespeld als Verkuil): *Ambtelijk medisch denken, is dat mogelijk?* Tijdschrift sociale geneeskunde, 1979, 25, 853 vv.
 - P.W. Windels: *In weer en wind*. 1966/2.

Enige literatuur:

- Hans Achterhuis: *De markt van welzijn en geluk*. Ambo/Baarn, z.j.
- *Arbeidsgeschiktheid, ziekte en sociale*

